

Irena Avsenik Nabergoj, *Greh, krivda, kazen in odpuščanje pri Ivanu Cankarju*, doktorska disertacija.

3. februarja 2004 je Irena Avsenik Nabergoj na Oddelku za slovenščino uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo pred komisijo prof. dr. Helge Glušič (predsednica komisije), doc. dr. Aleša Bjelčeviča (mentor), akad. prof. dr. Jožeta Krašovca (somentor), doc. dr. Jožice Čeh. Z uspešnim zagovorom obsežne disertacije (623 strani) je postala doktorica literarnih ved.

Doktorska disertacija je bila zasnovana v okviru programske skupine KRIVDA IN KAZEN (PO-502-170/6.11), ki jo je v letih 1999-2003 v okviru Ministrstva za znanost in šport, Sektor znanost, na Teološki fakulteti kot odgovorni nosilec vodil akad. prof. dr. Jože Krašovec. Irena Avsenik Nabergoj je doktorski študij vpisala pod mentorstvom prof. dr. Mirana Hladnika na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete UL, njen uradni mentor pri MŠZŠ pa je bil akad. dr. Jože Krašovec. Zgoraj navedeni naslov je bil sprejet na Senatu Filozofske fakultete v Ljubljani z dne 1. marca 2000 in z dne 16. maja 2000. Kandidatinja je skladno z naslovom načrtno raziskovala vsa Cankarjeva dela. V pismu z dne 27. maja 2002 je prof. dr. Miran Hladnik kandidatinji predlagal, naj mentorstvo na Filozofski fakulteti prevzame doc. dr. Aleš Bjelčevič.

Dne 20. junija 2002 so prof. dr. Miran Hladnik, doc. dr. Aleš Bjelčevič, akad. prof. dr. Jože Krašovec in Irena Avsenik Nabergoj Komisiji za podiplomski študij poslali skupno prošnjo za spremembo mentorstva. Komisija je prošnji ugodila in dekanja Filozofske fakultete prof. dr. Neva Šlibar je z dopisom z dne 16. januarja 2003 sporočila, da je doc. dr. Aleš Bjelčevič imenovan za mentorja, akad. prof. dr. Jože Krašovec pa za somentorja disertacije. Na temelju celotnega gradiva je kandidatinja pripravila obsežnejši vsebinski in metodološki načrt disertacije. Mentor, somentor in kandidatinja so vsa pomembnejša vprašanja usklajevali na skupnih sestankih, predvsem dne 13. februarja in 23. maja 2003. Na temelju ugotovitve, da naslov disertacije predstavlja osrednje teme celotnega zelo bogatega in raznolikega opusa največjega slovenskega pisatelja, so se omenjeni dogovorili, da bo disertacija vsebovala naslednje glavne oddelke: Uvod; 1. del: Greh, krivda, kazen in odpuščanje v Cankarjevem odnosu do matere; 2. del: Greh, krivda, kazen in odpuščanje v Cankarjevem doživljanju ljubezni do ženske; 3. del: Greh, krivda, kazen in odpuščanje v Cankarjevem odnosu do sočloveka in družbe; 4. del: Greh, krivda, kazen in odpuščanje v Cankarjevem odnosu do Boga; Splošni sklepi; Povzetek in Bibliografija

S soglasjem mentorja in somentorja je kandidatinja disertaci-

jo v obsegu 623 strani oddala Komisiji za podiplomski študij na Filozofski fakulteti dne 15. oktobra 2003.

1. *Vsebina in oblika Cankarjevih del določata metodo.* Kandidatinja je v letih od 1999 do 2002 opravila poglobljeno in primerjalno tematsko usmerjeno analizo celotnega Cankarjevega literarnega opusa in preštudirala več znanstvenih del s področja metodologije na področju literarne kritike in sorodnih humanističnih ved. V soglasju s prvim in drugim mentorjem ter somentorjem se je odločila za celostno obravnavo vseh Cankarjevih del, ki vsebujejo tematiko greha, krivde, kazni in odpuščanja. Ob študiju Cankarjevih del se je pokazalo, da je ta tematika med vsemi Cankarjevimi temami najpogosteje zastopana in torej osrednja. Analiza Cankarjevih del je razkrila Cankarjevo globoko zasidranost v starogrškem, krščanskem in sodobnem literarnem, filozofskem in teološkem svetu verovanj, motivov in vrednot. Pozornost vzbujajo nedvomne vzporednice z avtorji svetovnih del klasične literature (npr. Avgušтина, Shakespeara, Goetheja, Dostojevskega itn.). Skladno s številčnostjo različnih motivov doktorska disertacija vsebuje Cankarjeve raznovrstne primerjalno-literarne, filozofske in psihološke ubeseditve tematike greha, krivde, kazni in odpuščanja, ki se pogosto kažejo kot kesanje, zatajitev, solidarnost v trpljenju, farizejstvo,

hlapčevanje, zakrknjenost, spreobrnjenje, motiv hudiča, motiv pekla, človekovo razmerje do osebnosti, družbene in Božje pravičnosti, maščevanje, vest, samomor itn. Cankarjev samosvoj literarni slog zajema veliko simbolističnih prvin, zaradi česar pojmi greh, krivda, kazni in odpuščanje pogosto niso besedno izraženi, a vseeno prežemajo Cankarjeva dela kot ena osrednjih tematik.

Celostni prikaz tematike greha, krivde, kazni in odpuščanja pri Ivanu Cankarju zahteva ne le dobro poznavanje Cankarjevih del in literature o Cankarju, temveč obenem tudi poznavanje tematike v okviru filozofije, psihologije, teologije in Svetega pisma. Prav tako je za uspešno celostno predstavitev treba poznati vsaj temeljna dela evropske literature, ki vsebujejo temo greha, krivde, kazni in odpuščanja, od starogrških, prek Avgušтина, do Goetheja, skandinavskih avtorjev itn. Avtorica disertacije je pregledala obsežno psihološko in filozofsko literaturo o tej tematiki, precej literarnih del (Shakespeare, Dostojevki) in precej knjig, člankov in razprav, ki o tematiki disertacije govorijo o tej tematiki, in del literature slovenskih pisateljev in pesnikov, ki so vplivali na Cankarja (npr. Trdina, Aškerc itn.). V sklopu uvodnega dela doktorske disertacije je oblikovala obsežno poglavje, ki predstavi temo greha, krivde, kazni in odpuščanja v okviru humanistike, in sicer z vidika filozofije, prava, psihologije, evropske lit-

erature, Svetega pisma in teologije. Številnost različnih motivov in tematskih uresničitev je v okviru vseh štirih delov doktorske disertacije omogočila natančnejšo razdelitev v obliki poglavij in podpoglavij. Izčrpna predstavitev temeljnih pojmov (str. 21-75) je nujno potrebna, da se je avtorica lahko utemeljeno odločila za ustrezno semantično polje terminologije in možnih hipotez. V splošnih sklepih (str. 570-596) je kandidatinja sintetično povzela osnovna spoznanja pod vidikom greha, pravičnosti in krivičnosti, krivde in kazni, kolektivne krivde in kazni, vesti, kesanja in spreobrnjenja, maščevanja, odpuščanja in sprave ter pomena greha, krivde, kazni in odpuščanja za Ivana Cankarja.

Pomembna je bila odločitev avtorice doktorske disertacije, da v analizi pisateljevih del zasleduje razvoj Cankarjevega doživljanja greha, krivde, kazni in odpuščanja od prvih pisateljevih literarnih zapisov vse do njegove zadnje knjige *Podobe iz sanj*. Na začetku pisatelja močno zaznamuje katoliško okolje Cankarjevega mladostnega ustvarjanja in revščina njegove družine (1892-1899). Sledilo je pisateljevo življenje v revnem predmestju Dunaja (1899-1909). Po vrnitvi v domovino se je umaknil na Rožnik in je tam preživel zadnje ustvarjalno obdobje (1909-1918) in leta prve svetovne vojne. Zlasti v analizi pisateljevih avtobiografskih del se avtorica opira tudi na njegovo korespondenco.

2. *Doslednost v postavitvi problema, v analizi in v sintezi.* Avtorica doktorske disertacije tematiko vsakega dela disertacije na začetku izčrpno predstavi pod vidikom celotnega spektra dilem, ki jih zrcalijo Cankarjeva dela in pri tem navaja dosedanje študije o ozadju tematike, ki jo obravnava Cankar v svojih delih (Uvod), na koncu pa vse glavne ugotovitve povzame in jih ponovno presoja primerjalno ob upoštevanju različnih pogledov, da končno utemelji svoje stališče (Sintetična presoja). Ta dva ključna dela sta na splošno dovolj izčrpna in usklajena, vendar bo treba sintetične presoje ponovno pregledati, da se še bolj uskladijo stavki, ki so bolj ali manj prevzeti iz uvoda.

Prvi del (str. 77-160). V uvodu avtorica izpostavi hipotezo o avtentičnosti notranjih doživljajev, ki jih Cankar opisuje v avtobiografskih pripovedih o materi. Cankar svojo mater slika kot dvojno osebnost, kot žalobno in neusmiljeno bitje, ki mu jemlje osebnostno svobodo, in kot svetnico, ki ga navdihuje z najbolj plemenitimi čustvi vere v zmago dobrega nad zlom in mu daje življenjski zagon, trdnost in oporo. Po drugi strani sebe slika kot svojeglavega in sebičnega otroka, ki je svojo mater hkrati ljubil in zavračal. Tu pa je osnova za Cankarjevo zavest krivde pred materjo in hrepenenja po njeni toplini. Kolikor bolj Cankar svojo mater opisuje kot idealen lik, sebe pa obtožuje vse do samotrpinčenja, toli-

ko bolj se postavlja vprašanje, ali osebno doživljanje s tem ne postaja bolj fikcija kot resničnost. Po drugi strani značilna Cankarjeva zavest krivde v razmerju do matere daje vtis, da njegova avtobiografija ni povsem pristna, temveč jo določajo dejavniki kot prikrita nečimrnost in samoobramba. Ker je mati bila globoko verna, Cankar pa je veliko kolebal, hočeš nočeš pride v ospredje vprašanje, kakšno je razmerje med krivdo, ki jo Cankar čuti do matere in tisto, ki jo izpoveduje pred Bogom. Materina vera je bila tista, ki ga je končno najgloblje določala. Analiza Cankarjevih avtobiografskih del o materi avtorico pripelje do sklepa, da Cankar v njih izraža najglobljo notranjo nujnost razčiščevanja s svojim življenjem. Iz vseh del veje Cankarjev pristen duh, ki življenjske težave in razočaranja obvladuje z neustavljivim žarom iskanja poti iz težnosti v milost. Izredna občutljivost v presoji svojih odnosov do matere kaže, da je Cankarjev duhovni genij v doživljanju bivanjskih konfliktov prodril do zadnjih resničnosti človekove duše, ki se kaže v sposobnosti za razpetost med možnostjo padca v nižine, ki so onkraj človeških nižin, in vzpona v višine, ki so onkraj človeških višin. Ta dvojnost se zdi najbolj resnična stran človeške osebe, zato skrivnosti doživljanja človekove krivde in milosti odrešenja v Bogu nobena analiza ali teorija ne more ustrezno razložiti. Avtorica torej upravičeno opozarja na meje

teoretične presoje avtentičnosti Cankarjevih najglobljih doživljanj v razponu med krivdo in spravo.

Drugi del (str. 161-273). Cankarjevo doživljanje matere je tesno povezano tudi z njegovim doživljanjem ljubezni do ženske. Cankar idealno žensko slika po lastnostih svoje matere. Kljub poudarjeni potrebi po stikih z ženskami in doživljanju silne moči spolnega nagona Cankar v opisih doživljanja ljubezni na različne načine razodeva strah pred intimnostjo, saj v nobeni ženski ne najde idealne kombinacije duhovne miline in spolne privlačnosti. Zato se na nobeno žensko ne naveže dokončno, vsak stik se konča z razočaranjem na obeh straneh in posebej z občutkom krivde pri pisatelju. V opisih odnosov med moškim in žensko prevladuje občutek šibkosti, duševne zaslepljenosti, sramu in krivde. Pozorno branje Cankarjevih del kaže, da razlog tega stanja ni v psihološki zavrnosti, v potlačeni seksualnosti, temveč v pretanjenosti pisateljevega čuta za absolutni glas vesti in za nesporno naravnost človeškega bitja na presežno. Cankar je izrazilo »individualna osebnost, zaznamovana z naravnostjo na resničnost onkraj hrepenenja«. Zanj je značilno, da je globoko čutil notranjo nezadostnost človeškega erosa za trajno človekovo srečo. Kljub temu ga je zaradi stikov z ženskami trajno bremenil občutek krivde in zavest neizbežnosti kazni. Krivda in kazen sta neizbežni tudi, ko občutljiva oseba, ki se na-

veže na drugo, v njej odkrije več težnosti kakor želje po milosti in od nje beži. To je eden pomembnih vidikov resnice o usodi ljubezni. Po pomenu ga daleč presežejo tista Cankarjeva dela, v katerih pisatelj opisuje osebe, ki so se v hrepenenju po nedoločenem in po odrešenju z molitvijo, trpljenjem dvignile nad težnost sveta, se duhovno povsem prerodile in že na zemlji doživele ljubezen v pravem in polnem pomenu besede. V preseku Cankarjevih del te vrste se kaže stopnjevanje v doživljanju vrednot, ki so pisatelja življenjsko zaznamovale: ženska, mati, domovina, Bog. V razpetosti med težnost in milost so temelji Cankarjevega duhovnega sveta viri njegove največje ljubezni in največjega trpljenja. Končno je samo Bog tisti, ki ga s svojo milostjo lahko odreši »bolezni« prevelike navezanosti na težnost.

Tretji del (str. 274-491). Večina Cankarjevih del obravnava vprašanje odnosa do sočloveka in družbe. Vsa velika dela moralne in socialne kritike kažejo, da je Cankar imel izjemno sposobnost globinskega pogleda v človekovo šibkost kot posledico iracionalnih sil, v vse vrste bolečine, ki jih poraja človeško trpljenje, predvsem doživljanje različnih krivic, ki jih povzroča samopašna človeška oblast, predvsem pa v skrivnostno in nezmotljivo delovanje človekove vesti, ki jo priznava kot najvišje praktično etično vodilo in moralno načelo. Cankar se je globoko zavedal, da si pravi

umetnik ustvarja osebno moralno stališče, da lahko »drži Ź življenju zrcalo; da kaže čednosti njene poteze, pregrehi njeno podobo, svojemu času in družbi njeno obliko in odtisk« (W. Shakespeare, Hamlet). Cankar jasno vidi, da človek s svojo veljavo in svobodo ne zna prav ravnati; v poplavi različnih vrednot največkrat izbira tiste, ki ustrezajo njegovim sebičnim interesom. Med vsemi slovenskimi pisatelji je najgloblje podrl v skrivnostno delovanje človekove vesti in razkril vse barve njene neizprosne notranje sodbe. Nobena skušnjava, da si življenje olajša s kompromisi, ga ni omamila; vedno je raje izbral težjo pot v doslednem upoštevanju glasu vesti. Tako mu je bil dan uvid v veličino najvišje stopnje svobode, vera v nujnost zvestobe resnici, potreba po popolni življenjski in umetniški pristnosti. V socialni in moralni kritiki Cankar uveljavlja osnovno krščansko postavko, da je samo Bog pravičen in torej samo on pravično sodi slehernega človeka. Cankarja je najbolj prevzel moralni lik Kristusa, ki je bil obsojen brez krivde in je s svojo smrtjo odrešil vse ljudi. V tem duhovnem obzorju je dozorela njegova vera, da je človekova potreba po odpuščanju in spravi močnejša kakor zahteva po pravičnem povračilu.

Četrty del (str. 492-569). Globinski odnos do Boga veje iz večine Cankarjevih del, toda v nekaterih delih pisatelj neposredno govori o Bogu ter ob tem o

grehu, krivdi, kazni in odpuščanju. Čeprav je v nekaterih delih ostro bičal Cerkev kot ustanovo, nikoli ni izrazil dvoma v obstoj Boga. Nasprotno, v ospredju njegovega pisanja je hrepenenje po presežnem, po neumrljivosti in vstajenju, po poveličanju pri Bogu in po dokončni spravi z Bogom in ljudmi. Opuščanje molitve in sploh religioznega življenja je v Cankarjevi duši vir občutka krivde pred Bogom. Kljub temu je umestno vprašanje, koliko pisatelj piše o Bogu doživljajsko na temelju svojega osebnega čustvovanja in svojih intimnih religioznih doživetij, koliko morda pod vplivom literarnih tokov svojega časa in sploh kulturnega krščanstva, ki prežema vso Evropo. Je Cankarjevo pisanje o Bogu, o Kristusovem trpljenju in odrešenju in sploh o grehu, krivdi, kazni in odpuščanju le prisposoda, ali gre za pristen izraz njegovega duhovnega sveta iz zavezanosti duhovnim koreninam človeškega bitja? V razreševanju tega vprašanja so v veliko oporo Cankarjeva pisma, predvsem bratu Karlu in pričevanje njegovega bratranca Izidorja Cankarja, ki v Ivanu Cankarju vidi »objektiven historičen pojav«. Toda najbolj zanesljiv vodnik so njegova literarna dela, ker v njih pisatelj seže najgloblje v religiozno-etično jedro človeške duše. Avtorica disertacije je ustrezna dela analizirala tako, da dela sama narekujejo najbolj verjeten odgovor, saj nedvoumno razodevajo Cankarjev absoluten čut za nedotakljivost

individualne človekove vesti, vero v posmrtno življenje in priznanje obstoja Boga kot edinega zanesljivega merila pravičnosti in edine osnove upanja, da človek kot posameznik in človeštvo kot celota dosežeta spravo. Globina številnih avtobiografskih Cankarjevih pripovedi in izpovedi, v katerih pisatelj govori o svoji krivdi pred Bogom, so zanesljiva osnova za prepričanje, da dejansko vsa dela, v katerih Cankar prikazuje delovanje greha, krivde, kazni in odpuščanja v človekovi duši, odražajo pisateljevo osebno vero v Boga in so izraz njegovega osebnega čustvovanja. Vsa Cankarjeva dela pričujejo, kar je pisatelj v delu *Moje življenje* izrecno povedal: Bog je že v otroštvu prežal njegovo srce in od takrat se ni dal več odtrgati od njegove duše.

3. *Sintetična ocena.* Razmerje med tematiko greha, krivde, kazni in odpuščanja je mogoče prepričljivo obdelati le ob celoviti kontrastivni analizi vseh vrst Cankarjevih del. Naloga je skladna v povezovanju pogledov znanih avtorjev in Cankarjeve pronicljive literarne analize temeljnih danosti človekove osebnosti. Avtorica vsa Cankarjeva dela analizira tako, da lahko v polnosti spregovori Cankar sam in se zavestno izogiba vsaki ideologizaciji. Ko pusti, da Cankar sam spregovori s privlačnostjo svojih tem in oblik, bralcu omogoči ugotovitev, da Cankar vsa svoja občutja in vsa svoja stališča gradi na občji veljavnosti mo-

ralnega zakona, da šibkemu človeku razkriva trden smisel njegovega življenja in da onkraj dram iskanja smisla življenja jasno vidi domovino dokončne pomiritve. Odločilno merilo človekovega odločanja je brezpogojni ukaz vesti, ki deluje v eksistencialnem jedru človeškega bitja. Cankar priznava popolnost samo Božje, ne pa tudi človeške pravičnosti. Analiza Cankarjevih del pod vidikom temeljnih tem naslova disertacije kažejo, da je za Cankarja človekova moralnost in zvestoba resnici absolutna in avtonomna vrednota. Ta določa človekovo dostojanstvo in mu omogoča, da udejanja samega sebe na najvišji duhovni ravni. Iz vseh Cankarjevih del veje sporočilo, da ravnanje po vesti človeka pomiri, ravnanje iz sebičnih in samovoljnih nagibov pa ga spravlja v globok nemir. Cankarjevo osebno moralno stališče je vseskozi prepleteno z religioznim kontekstom Svetega pisma, judovsko-krščanskega izročila in številnih religioznih pisateljev. Za to ozadje med drugim nedvomno govori pogosto seganje po svetopisemskem izrazju.

Navajanje pogledov teoretikov filozofije, psihologije in teologije avtorici doktorske disertacije pomagajo ustvariti zanesljivo osnovo za kritično oceno temeljnega vprašanja celotne naloge: koliko Cankarjeva dela odražajo življenjski stik z evropsko literaturo in z nekaterimi deli filozofske, psihološke in teološke narave, koliko je pisatelj samonikla literarna osebnost in kakšno je razmerje med

obliko in vsebino. Ta glavni cilj doktorske disertacije zahteva, da avtorica v analizi posameznih del tematiko ustrezno osvetli z odlomki iz samih Cankarjevih del. Analiza je povsod stvarna, pa vendar polna literarnega žara individualnega sloga avtorice. Analiza vseh pomembnejših Cankarjevih del po tematskih sklopih štirih delov disertacije z različnih vidikov jasno kaže razvoj tematike in motivike greha, krivde, kazni in odpuščanja pri Cankarju od pred-dunajske, prek dunajske do ljubljanske dobe. Sintetični opisi vsebine Cankarjevih del so glede na dani problem vsakokrat v pričakovanem obsegu. Glavni uvod in sklep sta usklajena in v popolnem soglasju z vsemi štirimi deli disertacije.

Doktorska disertacija Irene Avsenik Nabergoj na temelju analize vseh glavnih Cankarjevih del prinaša prvo celostno znanstveno obravnavo tematike greha, krivde, kazni in odpuščanja pri Ivanu Cankarju v slovenski literarni zgodovini. Disertacija vsestransko potrjuje hipotezo in sklep, da so greh, krivda, kazen in odpuščanje temeljne teme Cankarjevih del in usodno zadevajo vsako človeško bitje. Pionirsko zasnovana, izvirno napisana in nadvse aktualna doktorska disertacija sama po sebi vzbuja pozornost in priznanje.

Jože Krašovec